

Mir Cəlal – böyük insan, böyük ədib, böyük müəllim

Əli Nəcəfxanlı

Ötən əsrin əvvəllərində – 1908-ci il aprelin 26-da Cənubi Azərbaycanda anadan olmuş və 70 yaşında Bakıda dünyasını dəyişmiş böyük ədib, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, Əməkdar elm xadimi, başlıcası isə gözəl insan kimi yaddaşlarda qalan Mir Cəlal Paşayev o taylı-bu taylı Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərindən biri idi. Bizim nəsil onun adına ilk dəfə orta məktəb dərslərlərində rast gəlib, görkəmli ədibi məşhur “Bir gəncin manifesti” romanının müəllifi kimi tanıyıb.

...Biz, 1978-ci il ildə Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə qəbul olunmuş tələbələr “Ədəbiyyatşünaslığa giriş” fənnini tədris edən Mir Cəlal müəllimin dərslərini nə vaxt başlanacağını intizarla gözləyirdik. Nəhayət, həmin gün, həmin saat gəldi. Amma Mir Cəlal müəllim gəlmədi. Auditoriyaya daxil olan gənc müəllim Zahirə Salmanova professorun bir az nasaz olduğunu, hələlik sə dərslərin ona həvalə edildiyini bildirdi. Bundan bir qədər məyus olsaq da, sakitcə mühazirəni dinləməkdən başqa çarəmiz qalmadı.

Zahirə xanım Mir Cəlalin yetirməsi idi, dərsləri ustadının adına layiq şəkildə keçir, məqam düşdükcə onun elmi və bədii yaradıcılığı haqqında bizə maraqlı məlumatlar verirdi. Ustada ehtiramla deyir və əsaslandırır ki, Mir Cəlal XX əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin başladığı hekayənəvislik ənənələrinin ən uğurlu davamçısıdır, Azərbaycan ədəbiyyatında hekayələr ustası adını qazanıb.

Təəssüf ki, auditoriyamızda Mir Cəlali görmək xoşbəxtliyi bizə nəsib olmadı. Həmin il sentyabrın 28-də böyük pedaqoq və ədibin vəfatı xəbəri gəldi. “Dirilən adam”, “Bostan oğrusu”, “Gözün aydın”, “Bir gəncin manifesti”, “Yaşlılarım”, “Vətən hekayələri”, “Həyat hekayələri”, “Gülbəsləyən qız” və sair gözəl kitabların, iki cildlə “Seçilmiş əsərlər”in müəllifi beləcə ədəbiyyətə qovuşdu. Amma bir deyim var ki, haqqındakı xoş xatirələr yaşadıqca insan ölməz olur. Bu mənada Mir Cəlal da yaşarı şəxsiyyətlərdəndir.

Onun həyatı üç şaxədə qərar tutmuşdu: insaniyyət, ədəbiyyat və elmi-pedaqoji fəaliyyət. Hər üç yəndə örnək sayılacaq böyük şəxsiyyətlər elə də çox deyil. Məhz Mir Cəlalda həmin keyfiyyətlərin hamısı xas olub.

Böyük ədibin yaradıcılıq zirvəsi olan “Bir gəncin manifesti” romanı milyonlarca oxucunun ürəyinə yol tapmış əsərdir. Bu romanda müəllif geniş xalq kütlələrinin mübarizə ruhunu düzgün təsvir edib, həyatı olduğu kimi göstərmiş. Əsər məzmunu, ideyası və bədii mükəmməlliyinə görə XX əsr milli ədəbiyyatımızın şedevrləri sırasında yer tutur. Romana Azərbaycanda və yaxın-uzaq xaricdə yüksək şöhrət qazandıran amillərdən biri də Mir Cəlal Paşayevin müəllif kimi son dərəcə səmimiyyəti, insanlıq adına ləkə gətirən tufeyli ünsürlərə güclü nifrəti, sadə, sırayı zəhmət adamlarına sonsuz sevgisidir. Əsərin qəhrəmanı iradəli və mübariz gənc olan Mərdandır. Onu anası Sona və qardaşı Baharla bərabər, igid Yaqub, dünyagörmüş Mövlam kişi, xeyirxah usta Rəhim və başqa parlaq surətlər əhatə edir. Xarakterlərin son dərəcə aydın təqdimatı romanın bədii dəyərini artıran əsas amillərdəndir.

Mən həmin əsəri ilk dəfə düz 50 il əvvəl oxumuşam. Təsirli səhnələri ilə hər kəsi sarsıdan romandır. Bu gün də adı çəkildə mərdanəliyi ilə seçilən Mərdanın “Bahar, mənim mələr quzum, körpə qardaşım” — deyər qopardığı dəli harayı, ürək yandıran monoloqu göz yaşardır. Sona qədər xalçasına bir ingilisin sahiblənməsini istəməyən və “İtə ataram, yada satmaram!” deyib duran Sonanın, ömrünün bahar çağı zillətlər görənlər Baharin obrazları çox kövrək duyğular yaradır. Budur, böyük ədəbiyyat, budur, oxucunu həmişəlik olaraq öz təsir dairəsində saxlamaq qüdrəti!..

Mir Cəlalin ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair araşdırmaları, xüsusilə məşhur “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsləri Azərbaycan filoloji mühitində diqqətəlayiq yer tutur. Ədibin “Klassik irs və müasirlərimiz”ə dair məqalələri, monoqrafik tədqiqatları, “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası, “Füzuli sənətkarlığı”, “Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında” və sair bu kimi əsərləri onun ədəbi-nəzəri düşüncə ilə ardıcıl və sistemli şəkildə məşğul olmasını təsdiqləyən çox ciddi faktlardır.

Böyük ədibin tələbəsi, rəhmətlik yazıçı-senarist Nahid Hacızadənin yazdığına görə, Mirzə Cəlilin “söz ən böyük yadigarıdır” deyimi Mir Cəlalin dilindən düşməzdi, böyük Hüseyn Caviddən yana-yana danışardı. Onunla bağlı maraqlı xatirələrindən biri Mir Cəlalin dissertasiya işi ilə əlaqədardır:

“Onda İçərişəhərdə yaşayırdıq. Tez-tez bizə gəlirdi. Çay içir, oxuduqlarımızdan, yazdıqlarımızdan danışır, fikirlərimizi bölüşürdü.”

Bir dəfə gözləmədiyim halda soruşdu:

— Komsomol, nə yazırsan?
— Elmi iş, yəni dissertasiya.
— Mövzun nədir?

— Azərbaycan qadın yazıçılarının yaradıcılığı.
Bir az fikrə getdi. Sonra üzünü mənə tutub dedi:

— Komsomol, heç kağıza, mürəkkəbə heyfin gəlmir? Sənə bir məsləhətim var.
— Buyurun, Cavid əfəndi,
— dedim.

— Mən Sizi özümə ağsaqqal bilirəm. Məsləhətinizə də həmişə ehtiyacım var.

— Əgər belədirsə, onda sən bu mövzunu burax, getsin. Üzünü Füzuliyə çevir. Füzulidən yaz, qoy, sənin adın tarixdə Füzuli ilə bərabər yaşasın.

Ustadın bu sözləri mənə çox düşündürdü. Gördüm ki, Cavid əfəndi düz deyir, mənə ağıllı məsləhət verir. O kişiyyə min-min rəhmət diləyirəm ki, mənə yuxudan ayıltdı. Ürəklə işə girişdim, gecəni-gündüzə qatıb “Füzuli poetikası” kitabını yazdım. Başqa bir xeyirxahın, böyük filosofumuz, unudulmaz Heydər Hüseynovun məsləhəti, həm də köməyi ilə bu kitab namizədlik dissertasiyam oldu”.

Azərbaycan ədəbiyyatına füzulüşünəslığı gətirən alim, ömrü boyu sovet ideologiyasına deyil, ədəbiyyata xidmət edib. “Yolumuz hayanadır?” romanında adları o zamana qədər tabu sayılan iki böyük tarixi şəxsiyyətin – Əlibəy Hüseynzadə və Nəriman Nərimanovun “ədəbi reabilitəsi”nə öz töhfəsini verib, həm də roman kimi geniş oxucu auditoriyasına malik bir janrdadır.

Böyük yazıçı-pedaqoq kimi ad-san qazanmış Mir Cəlal bir sıra orden və medallarla təltif edilmişdir. Cild-cild əsərlər yazmasına baxmayaraq, ondan “Şah əsəriniz hansıdır?”– deyə soruşanda iftixarla “həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir”, – deyərmiş. Yazıcının ailəsinin “şah əsər” statusu qazanmasında ona ən böyük dayaq isə həyat yoldaşı Püstə xanım olub. Onlar övladlarına yüksək təhsil və tərbiyə veriblər. Övladları da valideynlərinin adını həmişə doğruldublar.

Unudulmaz ədibin işıqlı portretinin əsas cizgilərindən birini də onun əsl dostcanlı insan olması təşkil edib. Mir Cəlal Səməd Vurğun, Həmid Araslı və Süleyman Rəhimovla daha çox dostluq edib. Bu dostluq onların ailələrini də bir-birinə yaxınlaşdırmışdı. Çox vaxt istirahətə də birgə gedərdilər. Görkəmli şəxsiyyətlərin dostluğu da səmimi və sarsılmaz olur.

Məşhur ədəbiyyatçıların böyük insan, böyük ədib, böyük müəllim olan Mir Cəlal haqqında qədirbilənliklə dolu saysız-hesabsız xatirələri var. Onun mənəvi dünyasının əzəməti, yaradıcılığı, daxilindəki xeyirxahlığı dillər əzbəri idi. Bu baxımdan Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin xatirələri xarakterikdir: “Universitet mənim gəncliyim, tərcümeyi-halımın bir hissəsidir. Mən orada böyük yazıçı, böyük alim Mir Cəlal Paşayevi gördüm, ömürlük sevdim, o mənim mənəvi atam oldu. Mir Cəlalın özü mənim üçün ayrıca bir universitet idi. Onun kafedrası ayrıca “Yazıçılar İttifaqı” idi... Xeyirxahlıq onun canında, qanında idi. Kimini işə düzəldər, kiminin mənzil problemini həll etməyə çalışar, kiminin yazısı haqqında xoş sözlər deyərək onu ruhlandırardı. Ailəsini də, tələbələrini də eyni dərəcədə çox sevdi. Birində ata, o birində də müəllim kimi öz borcunu yerinə yetirərdi. Mir Cəlalın zəkası, ürəyi, ailəsi bir harmoniya təşkil edirdi. Sadə yaşayırdı, amma alicənab idi. Asta addımları var idi, amma şax yeriyirdi. Çox danışmazdı, amma dediyi söz yadda qalardı”.

Mir Cəlalın tələbəsi olmuş mərhum professor Xeyrulla Əliyev də ondan məhəbbətlə söz açıb: “İndi qərribə görünsə də, o dövrdə ali məktəblərdə dərəcə davamiyyət jurnalları rus dilində yazılırdı. Bu səbəbdən də “Əliyev” fəmiliası “Aliyev” olurdu. Sanki buna etiraz əlaməti olaraq Mir Cəlal müəllim də, Məmməd Hüseyin Təhməsis də, Abbas Zamanov da auditoriyada heç kimin adını həmin jurnaldan oxumaz, tələbələrdən kimin gəlmədiyini qrup nümayəndəsindən soruşardılar. Mir Cəlal müəllim elə sadə danışdı ki, mən onun mühazirəsini yazmağa ehtiyac duymurdum, eyni zamanda, elə fikirlər söyləyirdi ki, onları yazmaya bilmirdim. Mir Cəlal müəllimin fikrincə, hər yazıçıdan jurnalist olmaz, yaxşı jurnalist isə yazıçı ola bilər. O, tələbələri yaradıcılığa ruhlandırır. Biz onun dərslərini səbirsizliklə gözləyirdik”.

Böyük yazıcının hələ gənclik illərində satirik-yumoristik səpkidə yazdığı “Kəmtərovlar ailəsi” və “İclas qurusu” hekayələri dəfələrlə Azərbaycan radiosunda səsləndirilib, televiziya da oynanıb, əsas rolları Eldəniz Zeynalov, Hamlet Xanızadə kimi sənətkarların ifa ediblər. Hər iki hekayə uzaq Amerikada da nəşr olunub və rəğbətlə qarşılanıb.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Mir Cəlalın 100 illiyi geniş qeyd edilib. Yazıcının həmin yubileyi ilə bağlı UNESCO-nun baş qərargahında möhtəşəm tədbir keçirilib. Dörd il öncə böyük ədibin 110 illiyi də eyni vüsətlə qeyd olunub. Mədəniyyət Nazirliyi və Milli Kitabxana tərəfindən “Mir Cəlal. Bibliografiya”, Nizami Cəfərovun “Mir Cəlalın milli idealları” kitabları nəşr edilib.

Bu günlərdə isə “Ədibin evi” Ədəbiyyat Dəstək Fondunda milli ədəbi-bədii fikir tariximizin görkəmli nümayəndəsi sayılan yazıcının hekayə və romanlarının yer aldığı üç kitabının – “Qayğılar”, “Mir

Cəlal dünyası” və “В тени под ивой” kitablarının təqdimat mərasimi keçirilib. Qeyd olunub ki, Mir Cəlalin çoxşaxəli yaradıcılığı nəinki müasirlərinə, özündən sonra gələn nəsillərə də örnəkdir. Bu gün təkcə Azərbaycanda deyil, onun sərhədlərindən kənar da görkəmli ədibin həyat və yaradıcılığı geniş şəkildə öyrənilir və əsərləri çap olunaraq maraqla oxunur. Xalq yazıçısı Elçin vaxtilə sevimli müəlliminin rəyi ilə aspiranturada saxlanıldığından və dissertasiyasını yazdığı müddətdə onun böyük şəxsiyyətini daha yaxından duyduğundan, xasiyyətinin işıqlı çalarlarından bəhs edib . Milli Məclisin deputatı, akademik Nizami Cəfərov, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Təhsin Mütəllibov və AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri, professor Şirindil Alışanov görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal elmi irsindən, bənzərsiz yaradıcılığından, böyük insani keyfiyyətlərindən danışılar.

Yazıcının qızı, BDU-nun kafedra müdiri, professor Ədibə Paşayevanın dediyinə görə, “Bir gəncin manifesti” romanı ilk dəfə 1937-1939-cu illərdə hissə-hissə “Revolyusiya və kultura” jurnalında dərc edilib. Mir Cəlalin əsərləri çox qısa bir zamanda rusdilli oxucuların marağına səbəb olurdu: “Onun hekayələri öz aktuallığını bütün zamanlarda saxladığı üçün biz qərara gəldik ki, onun hekayələrini yeni rus oxucusuna çatdıraq. Hər tərcüməçi Mir Cəlal müəllimin dərinliyini olduğu kimi, oxucuya çatdıra bilməz. Ona görə də biz bu məsələyə çox diqqətlə yanaşmışıq. Çalışmışıq ki, tərcümə məsələsində onun üslubuna toxunmadan, orijinallığı qoruyaq”.

Bəli, illər ötdükcə Mir Cəlal Paşayevin təkcə ədəbi və elmi irsi tədqiq edilmir, onun həm də kökdən gələn xeyirxahlığı, böyük müəllimliyi, bəşəri xisləti sevəsevə qələmə alınır və qəlblərdə özünə abidə ucaldır. Ədibin bu zirvədəki yeri daim qalacaq.